

Carta “Placuit Deo” de la Congregació per a la Doctrina de la Fe als bisbes de l’Església Catòlica sobre alguns aspectes de la salvació cristiana

Congregació per a la Doctrina de la Fe

I. Introducció

1. «Per la seva bondat i saviesa, plagué a Déu de revelar-se Ell mateix i fer conèixer el secret de la seva decisió (cf. Ef 1, 9), per la qual, en l’Esperit Sant, l’home té accés al Pare per mitjà de Crist, Verb fet carn, i és fet partícip de la naturalesa divina (cf. Ef 2, 18; 2 P 1, 4). [...] I per aquesta revelació la veritat íntima tant sobre Déu com sobre la salvació de l’home se’ns clarifica en Crist, el qual és alhora mitjancer i plenitud de tota la revelació»¹ L’ensenyament sobre la salvació en Crist demana sempre ser novament aprofundida. Mantenint fixa la mirada en el Senyor Jesús, l’Església es dirigeix amb amor matern a cada home, per anunciar-los tot el disseny de l’Aliança del Pare que, mitjançant l’Esperit Sant, vol «unir en el Crist totes les coses» (cf. Ef 1,10). La present carta vol ressaltar, en el solc de la gran tradició de la fe i amb una particular referència a l’ensenyament del Papa Francesc, alguns aspectes de la salvació cristiana que avui poden ser difícils de comprendre degut a les transformacions culturals més recents.

II. Impacte de les transformacions culturals actuals en el significat de la salvació cristiana

2. El món contemporani percep amb dificultat la confessió de la fe cristiana, que proclama Jesús com únic Salvador de cada home i de tota la humanitat (cf. Ac 4, 12; Rm 3, 23-24; 1 Tm 2, 4-5; Tt 2, 11-15)². D’una banda, l’individualisme centrat en el subjecte autònom té tendència a veure l’home com a un ésser que es realitza únicament amb la seva força³. En aquesta visió, la figura de Crist correspon més aviat a un model que inspira accions generoses, amb les seves paraules i gestos, que no pas a Qui transforma la condició humana, incorporant-nos en una nova existència reconciliada amb el Pare i entre nosaltres per l’Esperit (cf. 2 Co 5, 19; Ef 2, 18). D’una altra banda, s’estén la visió d’una salvació merament interior, la qual potser suscitï una forta convicció personal, o un sentiment intens, d’estar units a Déu, però no arriba a assumir, guarir i renovar les nostres relacions amb els altres i amb el món creat. Des d’aquesta perspectiva, es fa difícil comprendre el significat de l’Encarnació del Verb, per la qual esdevingué membre de la família humana, assumint la nostra carn i la nostra història, per nosaltres els homes i per la nostra salvació.

3. El Sant Pare Francesc, en el seu Magisteri ordinari, s’ha referit sovint a dues tendències que representen les dues desviacions que acabem d’esmentar i que en alguns aspectes s’assemblen a dues antigues heretgies: el pelagianisme i el gnosticisme⁴. Al nostre temps, prolifera una mena de neopelagianisme pel qual l’individu, radicalment autònom, té la pretensió de salvar-se a si mateix, sense reconèixer que depèn, en el més pregon del seu ésser, de Déu i dels altres. La salvació és aleshores confiada a les forces de l’individu, o a les estructures purament humanes, que són del tot incapaces d’acollir la novetat de l’Esperit de Déu⁵. Un cert neo-gnosticisme, per la seva banda, presenta una salvació merament interior, reclosa en el subjectivisme⁶, que consisteix a enlairar-se «amb l’intel·lecte fins els misteris de la divinitat desconeguda»⁷. D’aquesta forma es pretén alliberar la persona del cos i del cosmos material, en els quals ja no es descobreixen les petjades de la mà provident del Creador, sinó que vindrien només d’una realitat sense sentit, aliena a la identitat última de la persona, i manipulable d’acord amb els interessos de l’home⁸. Per una altra banda, és clar que la comparació amb les heretgies pelagiana i gnòstica només es refereix a trets generals comuns, sense entrar en judicis sobre la naturalesa exacta dels antics errors. De

fet, la diferència entre el context històric secularitzat d'avui i el dels primers segles cristians, on van néixer aquestes heretgies, és molt gran⁹. Tanmateix, en tant que el gnosticisme i el pelagianisme són perills perennes d'una errada comprensió de la fe bíblica, és possible trobar certa familiaritat amb els moviments contemporanis ara descrits.

4. Tant l'individualisme neo-pelagià com el menyspreu neo-gnòstic del cos deformen la confessió de la fe en Crist, el Salvador únic i universal. Com podria Crist ser mitjancer en l'Aliança de tota la família humana, si l'home fos un individu aïllat, que s'autorealitza amb les seves pròpies forces, com proposa el neo-pelagianisme? I com podria arribar la salvació a través de l'Encarnació de Jesús, la seva vida, mort i resurrecció en el seu cos vertader, si el que només importa és alliberar la interioritat de l'home de les limitacions del cos i la matèria, segons la nova visió neo-gnòstica? Enfront d'aquestes tendències, la present Carta desitja reafirmar que la salvació consisteix en la nostra unió amb Crist, el qual amb la seva Encarnació, vida, mort i resurrecció, ha generat un ordre nou de relacions amb el Pare i entre els homes, i ens ha introduït en aquest ordre mercè al do del seu Esperit, per tal que puguem unir-nos al Pare com a fills en el Fill, i convertir-nos en un sol cos en el «que ha estat el primer d'una multitud de germans» (Rm 8, 29).

III. Aspiració humana a la salvació

5. L'home es percep a si mateix, directament o indirecta, com un enigma: Qui sóc jo que existeixo, però no tinc en mi el principi del meu existir? Cada persona, a la seva manera, cerca la felicitat, i intenta assolir-la amb els recursos que té a la seva disposició. Tanmateix, aquesta aspiració universal no necessàriament s'expressa o declara; més aviat, és més secreta i amagada del que sembla, i està a punt per revelar-se en situacions particulars. Molt sovint coincideix amb l'esperança de la salut física, de vegades pren la forma d'una ansietat per aconseguir més benestar econòmic, s'expressa a bastament amb una necessitat d'una pau interior i una convivència serena amb el proïsme. Per una altra banda, tot i que la qüestió de la salvació es presenta com un compromís per un bé més alt, també conserva el caràcter de resistència i superació del dolor. A la lluita per conquerir el bé, s'hi ajunta la lluita per defensar-se del mal: de la ignorància i del error, de la fragilitat i la feblesa, de la malaltia i de la mort.

6. Respecte a aquestes aspiracions, la fe en Crist ens ensenya, rebutjant qualsevol pretensió d'autorealització, que només es poden realitzar plenament si Déu mateix ho fa possible, atraient-nos cap a Ell. La salvació completa de la persona no consisteix en les coses que l'home podria obtenir per ell mateix, com la possessió o el benestar material, la ciència o la tècnica, el poder o la influència, la bona reputació o la autocomplaença¹⁰. Cap de les coses creades pot satisfer l'home totalment, perquè Déu ens ha destinat a la comunió amb Ell i el nostre cor està inquiet fins que no descansa en Ell¹¹. «L'última vocació de l'home és realment una, la divina»¹². La revelació d'aquesta manera, no es limita a anunciar la salvació com una resposta a l'expectativa contemporània. «Si la redempció, per contra, hagués de ser jutjada o mesurada per la necessitat existencial dels éssers humans ¿com podríem evitar la sospita d'haver creat un Déu Redemptor a imatge de la nostra pròpia necessitat?»¹³.

7. A més, cal afirmar que, d'acord amb la fe bíblica, l'origen del mal no es troba en el món material i corpori, experimentat com un límit o una presó dels que hàgim de ser salvats. Al contrari, la fe proclama que tot el cosmos és bo, quant a creat per Déu (cf. Gn 1, 31; Sv 1, 13-14; 1 Tm 4 4), i que el mal que més perjudica l'home és el que procedeix del seu cor (cf. Mt 15, 18-19; Gn 3, 1-19). Pecant, l'home ha abandonat la font de l'amor i s'ha perdut en formes falses d'amor, que el tanquen més i més en si mateix. Aquesta separació de Déu –

d'Aquell que és font de comunió i de vida – que condueix a la pèrdua de l'harmonia entre els homes i dels homes amb el món, introduint el domini de la disgregació i de la mort (cf. Rm 5, 12). Conseqüentment, la salvació que la fe ens anuncia no és refereix només a la nostra interioritat, sinó a la integritat del nostre ésser. És la persona completa, de fet, en cos i ànima, que ha estat creada per l'amor de Déu a la seva imatge i semblança, i està cridada a viure en comunió amb Ell.

IV. Crist, Salvador i Salvació

8. En cap moment del camí de l'home, Déu ha deixat d'oferir la seva salvació als fills d'Adam (cf. Gn 3, 15), establint una aliança amb tots els homes en Noè (cf. Gn 9, 9) i, més tard, amb Abraham i la seva descendència (cf. Gn 15, 18). La salvació divina assumeix així l'ordre creador compartit per tots els homes i recorre el seu camí concret a través de la història. En escollir un poble, a qui va oferir els mitjans per lluitar contra el pecat i acostar-se a ell, Déu va preparar l'arribada d'un «poderós salvador, a la casa de David el seu servent» (Lc 1, 69). En la plenitud dels temps, el Pare ha enviat el seu Fill al món, qui anuncià el regne de Déu, guarint tota mena de malalties (cf. Mt 4, 23). Les guaricions realitzades per Jesús, fent present la providència de Déu, eren un signe que es referia a la seva persona, a Aquell que es revelava plenament com el Senyor de la vida i de la mort en el seu esdeveniment pasqual. Segons l'Evangeli, la salvació per a tots els pobles comença amb l'acollida de Jesús: «Avui ha entrat la salvació en aquesta casa» (Lc 19,9). La bona notícia de la salvació té nom i rostre: Jesucrist Fill de Déu Salvador. «No es comença a ser cristià per una decisió ètica o una gran idea, sinó per la trobada amb un esdeveniment, amb una Persona, que dóna un nou horitzó a la vida i, amb això, una orientació decisiva»¹⁴.

9. La fe cristiana, a través de la seva tradició centenària, ha il·lustrat, amb moltes figures, aquesta tasca salvadora del Fill encarnat. Ho va fer sense separar l'aspecte curatiu de la salvació, pel qual Crist ens redimeix del pecat, de l'aspecte edificant, pel qual ens fa fills de Déu, partícips de la seva naturalesa divina (cf. 2 P 1, 4). Des de la perspectiva salvífica que davalla de Déu que ve a rescatar els homes, Jesús és il·luminador i revelador, redemptor i alliberador, el qui divinitza l'home i el justifica. Des de la perspectiva ascendent des dels homes que van a Déu, Ell és qui, com a Summe Sacerdot de la Nova Aliança, ofereix al Pare, en nom dels homes, el culte perfecte: es sacrifica, expia els pecats i roman sempre viu per a intercedir a favor nostre. D'aquesta manera hi ha en la vida de Jesús, una admirable sinergia de l'acció divina amb l'acció humana, que mostra la manca de fonament de la perspectiva individualista. D'una banda, de fet, el sentit descendent testimonia la primacia absoluta de l'acció gratuïta de Déu; la humilitat per a rebre els dons de Déu, abans de qualsevol acció nostra, és essencial per a poder respondre al seu amor salvífic. D'una altra banda, el sentit ascendent ens recorda que, per l'acció humana plenament del seu Fill, el Pare ha volgut regenerar les nostres accions, de manera que, assimilats a Crist, puguem fer «les bones obres que ell mateix havia preparat perquè visquéssim practicant-les» (Ef 2, 10).

10. És clar, a més, que la salvació que Jesús va portar en la seva pròpia persona no actua només d'una manera interior. De fet, per poder comunicar a cada persona la comunió salvadora amb Déu, el Fill es va fer carn (cf. Jn 1, 14). És precisament assumint la carn (cf. Rm 8,3; He 2,14, 1 Jn 4, 2), nascuda d'una dona (cf. Ga 4, 4), que «el Fill de Déu esdevé el fill de l'home»¹⁵ i el nostre germà (cf. He 2,14). Així, ja que s'ha convertit en part de la família humana, «es va unir, en certa manera, a tothom»¹⁶ i va establir un nou ordre de relació amb Déu, el seu Pare i amb tots els homes, en què podem ser incorporats per participar en la seva pròpia vida. En conseqüència, l'assumpció de la carn, lluny de limitar

l'acció salvadora de Crist, li permet intercedir concretament en la salvació de Déu per tots els fills d'Adam.

11. En conclusió, per respondre, tant al reduccionisme individualista de tendència pelagiana, com al reduccionisme neo-gnòstic que promet un alliberament merament interior, cal recordar la forma en què Jesús és el Salvador. No s'ha limitat a mostrar-nos el camí per trobar Déu, un camí que podríem seguir pel nostre compte, obeint les seves paraules i imitant el seu exemple. Més aviat, Crist per obrir-nos la porta de l'alliberament, s'ha convertit Ell mateix en el camí: «Jo sóc el camí» (Jn 14, 6)¹⁷. A més, aquest camí no és un camí merament intern, al marge de les nostres relacions amb els altres i amb el món creat. Al contrari, Jesús ens ha donat un «camí nou i viu que ell ha inaugurat per a nosaltres a través [...] de la seva carn» (He 10,20). En resum, Crist és Salvador perquè va assumir la nostra humanitat integral i va viure una vida humana plena, en comunió amb el Pare i amb els germans. La salvació consisteix a incorporar-nos a la seva vida, rebent el seu Esperit (cf. 1 Jn 4,13). Així es va convertir «en certa manera en el principi de tota gràcia segons la humanitat»¹⁸. És, alhora, el Salvador i la Salvació.

V. La Salvació en l'Església, cos de Crist

12. El lloc on rebem la salvació que ha portat Jesús és l'Església, comunitat dels qui havent estat incorporats al nou ordre de relacions inaugurat per Crist, poden rebre la plenitud de l'Esperit de Crist (cf. Rm 8, 9). Comprendre aquesta mediació salvífica de l'Església és una ajuda essencial per a superar qualsevol tendència reduccionista. La salvació que Déu ens ofereix, de fet, no s'aconsegueix només amb les forces individuals, com indica el neo-pelagianisme, sinó a través de les relacions que sorgeixen del Fill de Déu encarnat i que formen la comunió de l'Església. A més, ja que la gràcia que Crist ens dona no és, com diu la visió neo-gnòstica, una salvació purament interior, sinó que ens introdueix en les relacions concretes que Ell mateix visqué, l'Església és una comunitat visible: en ella toquem la carn de Jesús, sobretot en els germans més pobres i més afectats. En resum, la mediació salvífica de l'Església, «sagrament universal de salvació»¹⁹, ens assegura que la salvació no consisteix en l'autorealització de l'individu aïllat, ni tampoc en la seva fusió amb el diví, sinó en la incorporació en una comunió de persones que participa en la comunió de la Trinitat.

13. Tant la visió individualista com la merament interior de la salvació contradiuen també l'economia sacramental amb la qual Déu ha volgut salvar la persona humana. La participació, en l'Església, al nou ordre de relacions inaugurat per Jesús amb els sacraments, entre els quals el baptisme és la porta²⁰, i l'Eucaristia, font i cim²¹. Així veiem, d'una banda, la inconsistència de les pretensions d'auto-salvació, que només compten amb les forces humanes. La fe confessa, al contrari, que som salvats pel baptisme, que ens dona el caràcter indeleble de pertinença a Crist i a l'Església, del qual deriva la transformació de la nostra manera concreta de viure les relacions amb Déu, amb els homes i amb la creació (cf. Mt 28, 19). Així, nets del pecat original i de tot pecat, som cridats a una nova existència conforme a Crist (cf. Rm 6, 4). Amb la gràcia dels set sacraments, els creients es regeneren contínuament, especialment quan el camí es torna més difícil i no falten les caigudes. Potser: Quan abandonen el seu amor a Crist, tot i pecant poden ser reintroduïts, a través del sagrament de la Penitència, en l'ordre de les relacions inaugurat per Jesús, per caminar com Ell ho ha fet (cf. 1 Jn 2, 6). D'aquesta manera, mirem amb esperança el judici final, en el qual es jutjarà cada persona en la realitat del seu amor (cf. Rm 13, 8-10), especialment per als més febles (cf. Mt 25, 31-46).

14. L'economia salvífica sacramental també s'oposa a les tendències que proposen una salvació merament interior. El gnosticisme, de fet, s'associa amb una mirada negativa a l'ordre creat, entès com a limitació de la llibertat absoluta de l'esperit humà. Com a conseqüència, la salvació és vista com alliberament del cos i de les relacions concretes en les quals viu la persona. En canvi, en quant som salvats «per l'oblació del cos de Jesucrist» (He 10, 10; cf. Col 1, 22), la veritable salvació, lluny de ser només alliberament del cos, inclou també la seva santificació (cf. Rm 12, 1). El cos humà ha estat modelat per Déu, qui ha inscrit en ell un llenguatge que invita la persona humana a reconèixer els dons del Creador i a viure en comunió amb els germans²². El Salvador ha restablert i renovat, amb la seva Encarnació i el seu misteri pasqual, aquest llenguatge originari i ens l'ha comunicat en l'economia corporal dels sacraments, els cristians poden viure en fidelitat a la carn de Crist i, en conseqüència, en fidelitat a l'ordre concret de les relacions que Ell ens ha donat. Aquest ordre de relacions demana, de manera especial, la cura de la humanitat sofrent de tots els homes, a través de les obra de misericòrdia corporals i espirituals²³.

VI. Conclusió: comunicar la fe, tot esperant el Salvador

15. La consciència de la vida plena, en la qual Jesús Salvador ens introdueix, empeny els cristians a la missió, per a anunciar a tots els homes el goig i la llum de l'Evangelí²⁴. En aquest esforç estaran també disposats a establir un diàleg sincer i constructiu amb creients d'altres religions, en la confiança que Déu pot conduir a la salvació en Crist «tots els homes de bona voluntat, en el cor dels quals opera la gràcia»²⁵. Mentre es dedica amb totes les forces a l'evangelització, l'Església continua a invocar la vinguda definitiva del Salvador, ja que «en l'esperança hem estat salvats» (Rm 8, 24). La salvació de l'home es realitzarà només quan, després d'haver vençut el darrer enemic, la mort (cf. 1 Co 15, 26), participarem plenament en la glòria de Jesús ressuscitat, que portarà a la plenitud la nostra relació amb Déu, amb el germans i amb tota la creació. La salvació integral de l'ànima i del cos és el destí final al qual Déu crida tothom. Fundats en la fe, sostinguts per l'esperança, treballant en la caritat, seguint l'exemple de Maria, la Mare del Salvador i la primera dels salvats, estem segurs que «tenim la nostra ciutadania al cel, i és d'allà que esperem el Salvador, Jesucrist, el Senyor. Ell transformarà el nostre pobre cos i el configurarà al seu cos gloriós, gràcies a aquella acció poderosa amb què ell sotmetrà a si mateix tot l'univers» (Flp 3, 20-21).

El Summe Pontífex Francesc, a l'Audiència concedida el dia 16 de febrer de 2018 ha aprovat aquesta Carta, decidida en la Sessió Ordinària d'aquesta Congregació el 24 de gener de 2018, Festa de la Càtedra de sant Pere.

+ Luis F. Ladaria, S.I.
Arcivescovo Titolare di Thibica
Prefetto

+ Giacomo Morandi
Arcivescovo Titolare di Cerveteri
Segretario

- 1 Conc. Ecum. Vat. II, Const. dogm. *Dei Verbum*, n. 2.
- 2 Cf. Congregació per a la Doctrina de la Fe, Decl. *Dominus Iesus* (6/8/2000), nn. 5-8: AAS 92 (2000), 745-749.
- 3 Cf. Francesc, Ex. apost. *Evangelii gaudium* (24 novembre de 2013), n. 67: AAS 105 (2013), 1048.
- 4 Cf. Id., Carta enc. *Lumen fidei* (29 juny 2013), n. 47: AAS 105 (2013), 586-587; Ex. Ap. *Evangelii gaudium*, nn. 93-94: AAS (2013), 1059; Trobada amb els participants al Ve Congrés de l'Església Italiana, Florència (10 novembre 2015): AAS 107 (2015), 1287.
- 5 Cf. Id., Trobada amb els participants al Ve Congrés de l'Església Italiana, Florència (10 novembre 2015): AAS 107 (2015), 1288.
- 6 Cf. Id., Ex. ap. *Evangelii gaudium*, n. 94: AAS 105 (2013), 1059: «la fascinació del gnosticisme, una fe tancada en el subjectivisme, on només interessa una determinada experiència o un seguit de raonaments i coneixements que suposadament reconforten i il·luminen, però en definitiva el subjecte resta clos en la immanència de la seva pròpia raó o dels seus sentiments»; Consell Pontifici de la Cultura – Consell Pontifici per al Diàleg Interreligiós, Jesucrist, portador de l'aigua de la vida. Una reflexió cristiana sobre la “Nova Era” (gener de 2003), Ciutat del Vaticà 2003.
- 7 Francesc, Carta. enc. *Lumen fidei*, n. 47: AAS 105 (2013), 586-587.
- 8 Cf. Id., Discurs del Sant Pare Francesc als participants en la peregrinació de la diòcesi de Brescia (22 juny 2013): AAS 95 (2013), 627: «en aquest món on es nega a l'home, on es prefereix caminar per la sendera del gnosticisme, [...] del “res de carn” —un Déu que no es va fer carn».
- 9 Segons l'heretgia pelagiana, desenvolupada en el segle V al voltant de Pelagi, a l'home per aconseguir els manaments de Déu i ser salvat, li cal la gràcia només com una ajuda externa a la seva llibertat (com a llum, força, exemple), però no com una guarició i regeneració radical de la llibertat, sense mèrit previ, perquè pugui fer el bé i assolir la vida eterna.
- Més complex és el moviment gnòstic, que sorgí en els segles I i II, i té formes molt diferents. En general, els gnòstics creien que la salvació s'obté a través d'un coneixement esotèric o «gnosi». Aquesta gnosi revela al gnòstic la seva veritable essència, és a dir, una espurna de l'Esperit diví que resideix en la seva interioritat, que ha de ser alliberada del cos, aliè a la seva veritable humanitat. Només d'aquesta manera retorna al seu ésser original en Déu, de qui s'havia allunyat per una caiguda primordial.
- 10 Cf. Sant Tomàs d'Aquino, *Summa theologiae*, I-II, q. 2.
- 11 Cf. Sant Agustí, Confessions, I, 1: *Corpus Christianorum*, 27, 1.
- 12 Conc. Ecum. Vat. II, Const. Past. *Gaudium et spes*, n. 22.
- 13 Comissió Teològica Internacional, *Algunes qüestions sobre la teologia de la Redempció*, 1995, n. 2.
- 14 Benet XVI, Carta. enc. *Deus caritas est* (25 desembre 2005), n. 1: AAS 98 (2006), 217; cf. Francesc, Ex. ap. *Evangelii gaudium*, n. 7: AAS 105 (2013), 1020.
- 15 Sant Ireneu, *Adversus haereses*, III 19, 1: *Sources Chrétiennes*, 211, 374.
- 16 Conc. Ecum. Vat. II, Cost. past. *Gaudium et spes*, n. 22.
- 17 Cf. Sant Agustí, *Tractatus in Ioannem*, 13, 4: *Corpus Christianorum*, 36, 132: «Jo sóc el Camí, la Veritat i la Vida (Jn 14, 6). Si cerques la veritat, roman en el camí, perquè el Camí és el mateix que la Veritat. Ella en persona és a on vas, ella en persona per on vas; no hi vas per una realitat a una altra, no vénis a Crist per una altra cosa; per Crist vénis a Crist. ¿Com «per Crist a Crist»? Per Crist home a Crist Déu; per la Paraula feta carn a la Paraula que en el principi era Déu en Déu».
- 18 Sant Tomàs d'Aquino, *Quaestio de veritate*, q. 29, a. 5, co.8.
- 19 Conc. Ecum. Vat. II, Cost. dogm. *Lumen gentium*, n. 48.
- 20 Cf. Sant Tomàs d'Aquino, *Summa theologiae*, III, q. 63, a. 3.
- 21 Cf. Conc. Ec. Vat. II, Con. dogm. *Lumen gentium*, n. 11; Cont. dogm. *Sacrosanctum Concilium*, n. 10.
- 22 Cf. Francesc, Carta enc. *Laudato si'* (24 maig 2015), n. 155, AAS 107 (2015), 909-910.
- 23 Id., Carta ap. *Misericordia et misera* (20 novembre 2016), n. 20: AAS 108 (2016), 1325-1326.
- 24 Cf. Joan Pau II, Carta enc. *Redemptoris missio* (7 desembre 1990), n. 40: AAS 83 (1991), 287-288;
- 25 Conc. Ecum. Vat. II, Cost. past. *Gaudium et spes*, n. 22